

Nová metodika vymezování ÚSES – promarněná příležitost

Václav Hlaváč, Pavel Pešout

Územní systém ekologické stability (ÚSES) představuje jeden z pilířů ochrany přírody a krajiny České republiky. Vytváření ÚSES je již od roku 1992 zakotveno v zákoně o ochraně přírody a krajiny, dokonce je výslovně označeno za veřejný zájem, na kterém se společně podílejí vlastníci pozemků, obce i stát. Legislativně je stanoveno také začlenění ÚSES v územním plánování.

Realizace ÚSES formou zalesňování přináší po zapojení porostu vždy významnou změnu stanovištních podmínek, přínos z hlediska biodiverzity může být často problematický. Foto Václav Hlaváč

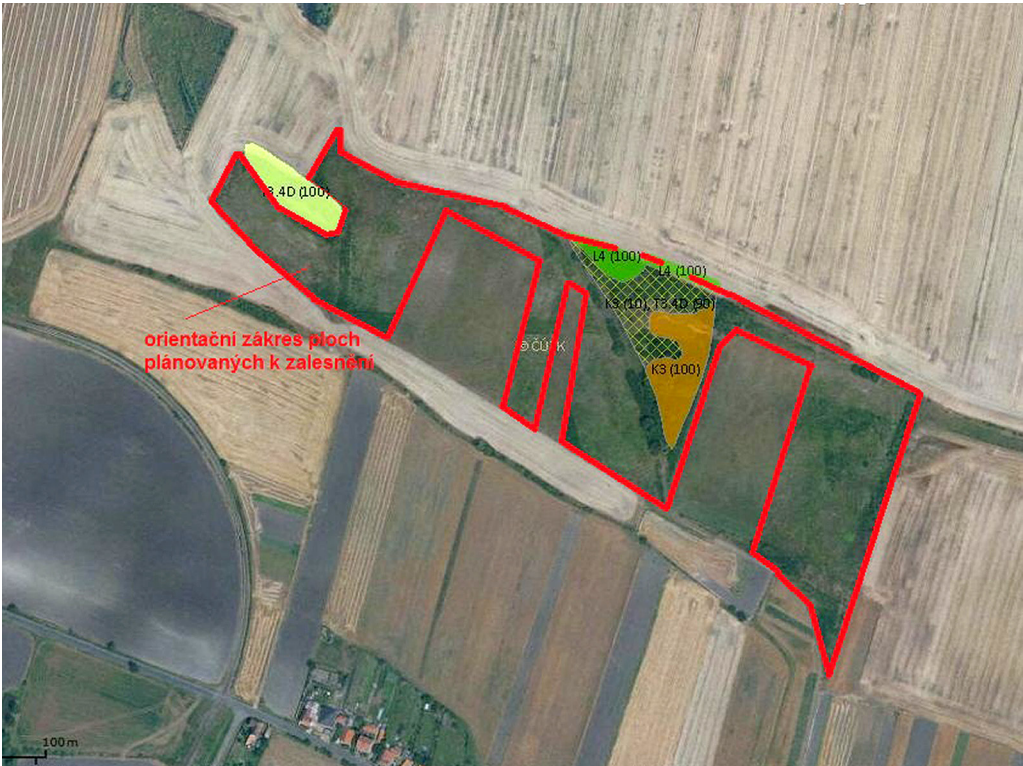

Jestliže má ÚSES zajišťovat vzájemné propojení přírodních i pozměněných ekosystémů, pak by se mohlo zdát, že česká ochrana přírody má v rukou nejen jedinečný nástroj k podpoře zdravé přírody a krajiny, ale také pro řešení problému fragmentace prostředí, populací a společenstev, stejně jako pro zachování či obnovu konektivity.

Většina biologů se však dnes shoduje na tom, že potenciál ÚSES není dostatečně využitý. Je to způsobeno především vymezováním ÚSES převážně na základě jednotek potenciální vegetace. Aktuální stav rozšíření biotopů je brán v úvahu pouze okrajově, výskyt a nároky na prostředí ohrožených a dalších cílových druhů téměř vůbec. Příležitostí ke změně přístupu mohlo být zpracování nové metodiky vymezování ÚSES Ministerstva životního prostředí v roce 2015 (Bíňová et al. 2017). Nová metodika však dlouhodobá očekávání bohužel nenaplnila. Vymezování ÚSES založené na jednotkách potenciální vegetace je oproti původním přístupům ještě více zdůrazněno, nová metodika nijak nezohledňuje (někdy přímo potírá) potřeby společenstev druhů, které se v krajině aktuálně vyskytují, či chceme, aby se vyskytovaly.

Česká republika donedávna patřila mezi evropské (a tím i světové) průkopníky v teorii i praxi vytváření ekologické sítě. Po čtyřiceti letech od definování teoretických východisek dnes můžeme konstatovat, že máme dobře zmapovaný stav přírody a krajiny, vymezenou kostru ekologické stability a z většiny identifikované (i když místy problematicky) segmenty ekologické sítě. Ekologickou síť v České republice tvoří soustava vzájemně propojených území, kde na různém stupni chráníme a hodnotíme mj. ekologicko-stabilizační funkce, o něž diferencovaně pečujeme (významné krajinné prvky, skladebné prvky ÚSES, zvláště chráněná území všech kategorií, evropsky významné lokality, ptáčí oblasti apod.). Ekologickou síť je třeba pojímat celostně. Nestačí ji, byť v dobré víře, redukovat pouze na ÚSES. Ten můžeme vnímat jako její páteř významně se podílející na konektivitě sítě, ale sám o sobě ekologicko-stabilizační funkce (včetně ochrany biologické rozmanitosti), od sítě očekávané, zajistit nedokáže (Pešout & Hošek 2012). Pokud si tuto skutečnost uvědomíme, resp. připomeneme si hlavní funkce ÚSES, které v rámci ekologické sítě plní, dojdeme jednoduše k potřebě citelných změn v metodice vymezování a realizace ÚSES, které zajistí jejich plnění.

V čem jsou hlavní nedostatky „staronové“ metodiky?
Vymezování ÚSES zůstává založeno na biogeografickém členění ČR, tedy na teoretické

Biocentrum Chotěšov – k zalesnění zde byly navrženy i plochy vymapovaných přírodních biotopů T3.4D (šírokolisté suché trávníky na vápnitém podloží) s výskytem chráněného kozince rakouského (*Astragalus austriacus*) a dalších chráněných a ohrožených druhů. I když tyto plochy byly na základě stanoviska krajského úřadu ze zalesnění vyčleněny, po realizaci zůstaly zachované pouze jako malý izolovaný ostrov obklopený lesním prostředím. Podklad: <http://mapy.nature.cz/>

podobě ekosystémů, které by se na našem území vyvinuly bez ovlivňování člověkem. Za takové ekosystémy jsou v podmínkách ČR považovány především ekosystémy lesní. Teorie ÚSES stále vychází z předpokladu, že vnášení ekologicky stabilních lesních prvků do člověkem ovlivněné krajiny přinese automaticky „zvýšení její ekologické stability“. Tyto teoretické předpoklady, často postavené na principech statického, kybernetického pojetí ekosystému z 50. letech 20. století, jsou dnes však již v mnoha směrech novými poznatky ekosystémové ekologie překonány. Ať jde o prostorovou uzavřenost ekosystémů, absenci člověka v uvažovaných systémech, či o rigidní pojetí ekologické stability (např. Pickett et al. 2007, Ives & Carpenter 2007, Plesník 2010, Petříček & Plesník 2012, Lindenmayer et al. 2017 ad.).

Striktní vazba ÚSES na jednotky potenciální vegetace vede, stejně jako v případě koeficientu ekologické stability, k nesprávnému „protěžování“ lesních ekosystémů. Propojování prvků přirozených a přírodě blízkých lesních ekosystémů je z hlediska ochrany

přírody přínosné, zároveň ale nelze rezignovat na zajišťování konektivity ostatních (nelesních) stanovišť. Z ochranné praxe je známo, že lesní společenstva jsou v podmínkách ČR v porovnání s ostatními nejméně ohrožená (je zde nejmenší podíl ohrožených a mizejících druhů). Naopak například stepní biotopy patří ve střední Evropě druhovou rozmanitostí často k nejbohatším a zároveň i k nejohroženějším. Jejich stav však neodpovídá popisu potenciální vegetace, tudíž z hlediska ÚSES nejsou považovány za funkční prvek. Naprostý paradox pak představují situace, kdy lokality se stepními společenstvy byly vymezeny jako součást ÚSES a následně souvisle zalesněny tak, aby odpovídaly mapě potenciální vegetace. Uplatněním rigidních schémat stanovených klasickými metodickými postupy vymezování a realizace ÚSES tak došlo k přímé likvidaci jedinečných společenstev s množstvím zvláště chráněných a ohrožených druhů, navíc bez efektu pro rezistenci či rezilienci propojovaných ekosystémů. Obdobné případy dokazují, že současné pojetí vymezování a realizace ÚSES nejen že neřeší aktuální problém vyso-

ké fragmentace cenných sekundárních travi-
nobylinných ekosystémů, ale může dokonce
ohrožovat jejich další existenci včetně přežití
mnoha ohrožených či z hlediska ochrany
přírody jinak významných druhů. Kromě
stepních společenstev se do podobného
rozporu se stávajícím pojetím ÚSES dostává
také ochrana sekundárních vlhkých luk. I tyto
ekosystémy totiž vnímá ÚSES jako ekologic-
ky nestabilní, tedy nefunkční.

Vnášení lesních prvků do intenzivně vyu-
žívané zemědělské krajiny přitom přináší
jen omezený efekt. Lesní druhy do okolní
otevřené krajiny zpravidla nepronikají (mají
zcela odlišné ekologické nároky) a naopak
– ohrožené stepní či lesostepní druhy
z lesních prvků nijak neprofitují (viz druhy
jako sysel obecný, skřivan polní, čejka
chocholatá, chřástal polní, naprostá většina
stepních bezobratlých včetně významných
opylovačů atd.). Je tedy na místě položit si
otázku, jaký (a zda vůbec) mají zakládání
lesní prvky v zemědělské krajině přínos.
Z hlediska plnění hlavních cílů ÚSES (viz
výše) by bylo zjevně přínosnější nahra-
dit vkládání lesních prvků rozptýlenou
výsadbou keřů v kombinaci s extenzivně
udržovaným bezlesím (Kosejk et al. 2009).
Metodika vymezení ÚSES se snaží pro-
blematiku nelesních biotopů řešit zave-
dením samostatné doplňkové úrovně tzv.
antropogenně podmíněného ÚSES. Je však
zřejmé, že rozdělení na úroveň „přírodní“

Zalesňování pozemků, ať už jde o realizaci ÚSES, nebo aktivitu vlastníků půdy, přináší často přímé ohrožení chráněných druhů rostlin a živočichů.
Foto Václav Hlaváč

(myšleno lesní) a antropogenně podmíně-
nou (nelesní) je umělé a postrádá jakýkoliv
biologicko-ekologický základ. Vymezování
přírodního ÚSES a případně dalších větví
antropogenně podmíněného ÚSES navíc
výrazně zesložituje a ztěžuje již tak obtížně
uchopitelnou problematiku vymezení
ÚSES. Konečně i samotný zákon o ochraně
přírody a krajiny ukládá ÚSES vymezovat
a chránit jako vzájemně propojený sou-
bor přirozených i pozměněných přírodě
blízkých ekosystémů. Není žádným tajem-
stvím, že nejen v ČR, ale i ve střední Evropě
plošně nepřevládají ani čistě přírodní, ani
vysloveně umělé ekosystémy, ale ekosysté-
my v široké škále mezi oběma zmiňovanými
typy a ekotony (UNEP/UNECE 2016).

Samostatným problémem pojetí vymezení
ÚSES nadále zůstává také skutečnost, že
biokoridory jsou navrhované bez ohledu
na svou průchodnost pro organismy osídlující
propojované části ekologické sítě.

Jak je třeba metodiku upravit?
Přestože metodika vymezení ÚSES dekla-
ruje jako svůj cíl zajistit podmínky pro přežití
„původního genofondu“ a umožnit volný
pohyb původních druhů krajinou, v částech
věnovaných vlastnímu vymezení ÚSES
na tyto cíle prakticky rezignuje. Vymezování
je podřízeno snaze navrhnout „podle jedno-
ho metru“ pravidelnou síť ekologicky stabil-
ních lesních prvků v lesní i nelesní krajině.

Aby se ÚSES stal účinným nástrojem ochrany
přírody a mohl účinně zajišťovat konekti-
vitu ekologické sítě, je třeba doplnit hlavní
principy jeho vymezení tak, aby odrážely
historickou přítomnost člověka v krajině
České republiky. Přitom člověkem formo-
vané nebo ovlivňované ekosystémy (podle
zákona „ekosystémy pozměněné“) mohou
být považovány za hierarchicky podřazené
ekosystémům přirozeným; i jejich existence
je primárně určena abiotickými podmínka-
mi stanoviště. Je nezbytné, aby základním
podkladem při vymezení USES byl aktuální
stav krajiny, vč. údajů o cenných přírodních
biotopech a výskytu populací zvláště chráně-
ných, ohrožených a dalších cílových druhů.
S ohledem na možnosti praktického využití
se jeví jako optimální využít pro základní vy-
mezování ÚSES vrstvu mapování biotopů (je
pořízená jednotnou metodikou pro celé úze-
mí ČR a pravidelně aktualizována, dostupná
na <http://mapy.nature.cz/> v úloze mapování
biotopů). Koncept biotopů může být vnímán
jako redukcionistický, nepopírá však původní
biogeografický přístup, naopak jej dále roz-
víjí, mj. tím, že zohledňuje působení člověka.
Kontinuita postupu při vymezení ÚSES by
tak byla při úpravě metodiky zachována.

Navrhované změny metodiky by přispěly
k ochraně cenných biotopů (nejen lesních,
ale i stepních, lesostepních či mokřadních),
a to včetně zajištění požadavků širokého
spektra druhů vázaných na tyto biotopy.

Modrásek černoskvrnný (*Phengaris arion*) je druhem, pro který představuje zalesňování významnou hrozbu. Nejde přitom jen o časté zalesnění samotných lokalit výskytu. Vzrostlé dřeviny představují pro tento druh bariéru, která brání konektivitě metapopulací. Foto Petr Muckstein

Hustá výsadba stromů v celé ploše prvku ÚSES neumožňuje vznik přechodových společenstev (tzv. ekotonů). Ekologický přínos je velmi omezený, naopak finanční náročnost takové výsadby neúměrně narůstá. Foto Václav Hlaváč

Podmínkou však je, aby jednotlivé skladebné
části ÚSES, zejména pak biokoridory, byly
navrhovány a realizovány tak, aby respekto-
valy potřeby druhů, které se v nich vyskytují.
Zvláštní pozornost je pak třeba věnovat
druhům vyššího stupně ohrožení, jejichž
populace jsou ohrožené fragmentací.

Dovětek závěrem
Koncepce ÚSES byla před téměř půlstoletím
postavena na tehdy uplatňovaném principu
zvyšování ekologické stability zaváděním
ekologicky stabilních prvků do člověkem
ovlivněné a výrazně pozměněné krajiny.
Bezesporu šlo tehdy o velmi progresivní
a obdivuhodný počín. Nástroj ÚSES vznikl
v době, kdy ochrana přírody nedisponovala
dostatečnými údaji o stavu biotopů a výskytu
druhů a kdy bylo zachování „dlouhodobé
rovnováhy“ v přírodě hlavním paradigma-
tem péče o přírodu a krajinu. V současné
době však již ochrana přírody pracuje
s podrobnými nálezovými databázemi a řeší
další priority, jako je dramatický úbytek řady
druhů, celých gild a společenstev v důsledku
fragmentace prostředí, která zůstává jedna
z nejvyšších na našem kontinentě (EEA 2011),
a tento nepříznivý trend bude s největší
pravděpodobností pokračovat i v budoucnu
(Anděl et al. 2010).

Agentura ochrany přírody a krajiny ČR proto
usilovala o rozumnou úpravu metodiky vyme-
zování ÚSES s využitím mj. bioekologických

Na suchých stanovištích by maximální ekologický efekt přinesla obnova stepních trávníků s rozptýlenými keři. Pokud je realizace ÚSES založena na husté výsadbě dřevin, bude výsledný efekt spíše záporný. Foto Václav Hlaváč

přístupů, poznatků ekosystémové ekologie
a ochranné genetiky tak, aby reagovala
na zmiňované aktuální výzvy. Přípomínky
AOPK ČR, opakovaně vznesené v průběhu
přípravy metodiky, však nebyly akceptovány,
metodika naopak ještě dále upevnila a za-
konzerovala překonané postupy zavedené
na přelomu 80. a 90. let minulého století.
Pokud použijeme termín z evoluční biologie –

evoluce nám v tomto případě tak trochu
zamrzla. Šance na přeměnu ÚSES do podoby
moderního nástroje, využitelného pro řešení
aktuálních problémů ochrany přírody a kraji-
ny, tak zatím bohužel zůstává promarněna.

**Seznam literatury je uveden ve webové
publikaci časopisu Ochrana přírody na
www.casopis.ochranaprirody.cz**

Biokoridor v tradiční hnízdni oblasti kriticky ohroženého dropa velkého na Znojemsku byl založen jako pás dřevin. Je přitom prokázáno, že drop preferuje otevřenou krajinu a místům se vzrostlou zelení se vyhýbá. I zde by bylo účelnější biokoridor řešit jako travnatý pás s rozptýlenou výsadbou křovin. Foto Vlasta Škorpíková